

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНИХ
ФРУСТРАЦІЙ ПСИХОЛОГА»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Бровко Крістіна Миколаївна

Керівник:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Гончарук Наталія Миколаївна,
доктор психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ФРУСТРАЦІЙ	7
1.1. Проблема фрустрації в науково-психологічній літературі	7
1.2. Психологічні особливості невротизації та фрустрованості шкільних психологів	23
1.3. Психологічний захист в контексті вивчення фрустрації.....	31
Висновки до першого розділу	40
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ФРУСТРАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА	41
2.1. Методична організація дослідження	41
2.2. Результати дослідження особливостей впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток фрустрованості психолога.....	44
Висновки до другого розділу.....	56
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних складних і загрозованих воєнною дійсністю умовах, коли роль психології в житті людини значно зростає, все актуальнішими стають дослідження, які забезпечують підвищення ефективності фахової діяльності самого психолога. Численні виклики нашого часу, зумовлені насамперед війною, породжують у значній кількості громадян підвищений рівень тривожності, агресивності, фрустрованості, емпатійності, депресивності та інших дискомфортних психостанів. Звичайно, істотно зростає роль і значення психологів, які працюють з дітьми з різноманітних закладах освіти, адже якраз вони повинні вберегти зростаючі генерації від жахів воєнних наслідків та негативного впливу на їхній психічний розвиток. Багатопланова психологічна допомога, кваліфікований психолого-педагогічний супровід різновікових дитячих вибірок постають нагальними обов'язками всіх шкільних психологів.

Науково-психологічні реалії засвідчують, що найважливішою характеристикою праці шкільного психолога є її напруженість. Учені вказують на високу частоту виникнення невротичних та психосоматичних розладів серед психологів (С. Максименко, Я. Гошовський, О. Іванашко та ін.). Численні дослідження свідчать про низьку стресостійкість шкільних психологів та їхню схильність до психоемоційного вигорання.

Передумови вивчення станів психічної напруженості з погляду залежності від психологічної структури особистості було закладено такими вченими як Л. Виготський, К. Левін, Б. Зейгарнік та ін.

Проблему впливу психічно напружених ситуацій, емоційних чинників на формування особистісних характеристик, а також на продуктивність діяльності суб'єкта розробляли такі психологи як С. Максименко, В. Моляко, Н. Наєнко, Е. Носенко, В. Семиченко, В. Чернобровкін, В. Чернобровкіна та ін.

Проте при всій очевидній актуальності проблеми, дотепер, у науковій літературі ще не досить чітким є обґрунтування різноманітних підходів до

вивчення проблеми невротизації та фрустрації, зокрема, в професійній діяльності психолога. Недостатньо висвітлені аспекти, що стосуються особливостей поведінки та переживань психологів у ситуаціях фрустрації, яка виникає як внаслідок зовнішніх чинників (війна, соціально-економічні проблеми тощо), так і в процесі складнощів організації навчальної діяльності у школі. Крім того, залишаються недостатньо вивченими фактори, що сприяють виникненню і розвитку фрустрованості психологів в їх професійній діяльності, а також шляхи і методи психокорекції деструктивного впливу фрустрації на діяльність та особистісний розвиток психолога.

Необхідність уточнення цих питань зумовила вибір теми нашого дипломного дослідження, і акцент дослідження був зроблений якраз на невротизацію і фрустрацію шкільного психолога внаслідок складності, унікальності і типовості його повсякденних професійних завдань.

Об'єкт дослідження – фрустрації, які виникають у процесі професійної діяльності психолога.

Предмет дослідження – фактори, що визначають виникнення і розвиток невротизації та професійних фрустрацій шкільного психолога.

Мета дослідження полягає у вивченні факторів виникнення і розвитку професійних фрустрацій шкільних психологів.

Досягнення поставленої мети передувало вирішення таких **завдань**: 1) на теоретичному рівні дослідити стан розробленості проблеми фрустрації та визначити її психологічні особливості в професійній діяльності шкільного психолога; 2) на емпіричному рівні виявити фактори, які впливають на виникнення і розвиток фрустрації шкільних психологів у навчально-виховному процесі школи, та дослідити їх взаємозв'язки особистісними характеристиками.

Методи дослідження. Мета дослідження та завдання зумовили необхідність визначення системи методів та програми їх використання, що включає теоретичну, пошуково-емпіричну частину, що відображено у методиках: 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (форма С),

модифікований Л. Дроботом та М. Заброцьким варіант тесту інтерперсональної діагностики Т. Лірі, методика Л. Мітіної – вивчення самооцінки, тест незакінчених речень, модифікований В. Чернобровкіним та В. Чернобровкіною варіанту тесту С. Розенцвейга.

База дослідження. Дослідження проводилось у січні-лютому 2024 року. Вибірку склали 68 психологів загальноосвітніх шкіл 1-3 ступенів Чернівецької області стажем педагогічної діяльності від 1 місяця до 6 років. Дослідження проводилось частково в онлайн режимі.

Наукове значення дослідження полягає в узагальненні та систематизації досліджень проблеми фрустрації в науково-психологічній літературі, а також аналізі особливостей прояву невротизації та фрустрації шкільних психологів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати емпіричного дослідження можуть бути використані при читанні лекційних курсів: Психологічна служба в школі, Педагогічна психологія, а також у корекційній роботі.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2023 р.), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.), на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології

особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікація.

Бровко К.М. Психологічні особливості прояву професійних фрустрацій психолога. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 30–33.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Робота містить таблиці і рисунки.

ВИСНОВКИ

У результаті теоретико-емпіричних досліджень було встановлено, що:

1. Фрустрація переживається психологами досить часто і глибоко, а це може призвести до хронічної невротизації та фрустрованості, що розглядається як одна із професійних деформацій особистості психолога.

2. Результати емпіричних досліджень психологів показали, що у 40% спостерігається високий, у 40% – середній і у 20% – низький рівень фрустрованості. Причому, було визначено, що процес професійного становлення психологів на певних етапах їх діяльності супроводжується ростом невротизації, фрустрованості, тривожності, емоційної невірноваженості. Неможливість реалізації професійних потреб зумовлює фрустрованість психолога. Як показують експериментальні дані, найбільш фрустрованими є молоді психологи (стаж роботи в школі до 1 року) та психологи з відносно великим стажем роботи у школі (понад 3 роки).

3. Порівняльний аналіз переживань психологів з різним рівнем фрустрованості засвідчив, що переживання, які актуалізують високо фрустровані психологи, негативно та дестабілізує впливають на процес міжособистісної взаємодії і на професійну діяльність загалом.

4. На виникнення та розвиток фрустрованості психологів як однієї із професійних деформацій впливають зовнішні і внутрішні психологічні фактори. Так, зміна умов діяльності в сучасній освітній ситуації, викликана трансформаціями в суспільстві, соціально-економічними процесами, що відбуваються сьогодні, є одним із важливих зовнішніх факторів фрустрованості психологів. Вивчення причин розвитку фрустрації показало, що на першому місці стоїть висока напруженість професійної діяльності психолога, зумовлена її специфікою, матеріальною незабезпеченістю, зниженням престижу освіти, страхом втратити роботу, невпевненості у майбутньому тощо.

Визначений нами факт щодо частоти невротизації та фрустрації, глибини її переживання в професійній діяльності психолога ще раз підтверджує науково-психологічні положення про напруженість та стресогенність психологічної діяльності.

5. Розвиток фрустрації зумовлений не тільки об'єктивними труднощами, які виникають у процесі професійної діяльності психолога, але й особливостями їх інтерпретації психологами, що залежить від змісту смислової сфери, самовідношення та самооцінювання. В цьому плані вивчалися порушення Я-концепції як фактор розвитку фрустрованості психологів.

6. Доведено, що порушення Я-концепції, її неузгодженість, неадекватність самооцінки та рівня домагань безпосередньо впливають на фрустрованість психологів. Психолог із позитивною Я-концепцією проявляє більшу гнучкість при прийнятті рішень у напружених ситуаціях, є врівноваженішим, впевненішим у собі тощо. З іншого боку, чим менше психолог впевнений у собі, має негативну, чи неупорядковану Я-концепцію, тим частіше поводить себе стереотипно, консервативно, ригідно при прийнятті рішень, схильний до фрустрації та драматизації подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова-Турченко О.А., Дробот Л.С., Заброцький М.М. Психологічна стабілізація особистості психолога зони радіологічного контролю: *Посібник*, Київ, 2007. 112 с.
2. Боброва Л.Г. Психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 200 с.
3. Божок О.О. Феномен фрустрації в психологічній теорії і практиці. С. 87–94.
4. Божок О.О. Емпіричне дослідження соціальних та психологічних детермінант виникнення фрустрації у період дорослішання. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук.праць.Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2010. № 1 (28). С. 74–76.
5. Божок Н.О. Вплив самооцінки на розвиток високої фрустраційної толерантності у студентів. *Теоретико-методологічні основи професійної підготовки педагога: збірник наукових праць / за ред. Н. Скотної, М. Чепіль*. Дрогобич, 2013. С. 100–106.
6. Большакова А.М. Екзистенційна фрустрація та суб'єктивна картина життєвого шляху особистості. *Вісник Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія: Психологія: збірник наукових праць / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди*. Харків, 2008. Вип. 28. С. 11–23.
7. Большакова А.М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09 Психологія діяльності в особливих умовах. Харків, 2000. 20 с.

8. Брецько І.І. Психоемоційне вигорання підлітків в умовах сімейної депривації : *монографія*. Мукачево : МДУ, 2015. 293 с.
9. Бринза І.В., Шевченко В.А. Фрустрації реакції студентів-спортсменів, схильних до агресивності і тривожності. *Наука і освіта*. 2008. № 4/5. С.4–6.
10. Булах І. С., Бушанська Л.П. Базові та ситуативні детермінанти фрустрації підлітків. *Психологія: зб. наук. праць*. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. Вип. 5. С. 84–91.
11. Вовк А.О. Екзистенціальна фрустрація та спрямованість особистості. *Педагогіка та психологія професійної освіти*. 2002. № 2. С. 147–155.
12. Вовк М.В. Психологічні детермінанти переживань фрустраційних ситуацій у юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук.праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009.№ 26 (50). Ч. 1. С. 202–207.
13. Вовк М.В. Специфіка психологічних наслідків переживань фрустраційних ситуацій у сучасного студентства. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент* : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 6. С. 197–207.
14. Варениця О., Макаренко О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинях нелегальних трудових мігрантів. *Український науковий і громадсько-політичний часопис «Соціальна політика і соціальна робота»*. 2006. С. 72–83.
15. Візнюк Ю.М. Самоприйняття як чинник розвитку соціальної ідентичності особистості в умовах сімейної депривації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». Северодонецьк, 2018. 260 с.

16. Возняк А. Фрустраційні стани старшокласників як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2005. Вип. 244. *Педагогіка та психологія*. С. 16–19.
17. Гевчук Н.С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-освітнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. *пед. наук*. Київ, 2012. 20 с.
18. Гевчук Н.С. Соціально-психологічні проблеми виховання дітей трудових мігрантів [Електронний ресурс]. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Серія соціально-педагогічна. 2009. Вип.11. Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkp/Sp/2009_11/3.pdf
19. Горяча Т.С. Особливості психічного здоров'я осіб із «соматогенною фрустрацією» (на прикладі хворих на остеохондроз) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04 ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. Харків, 2007. 19 с.
20. Гошовський Я.О. Психолого-педагогічні основи ресоціалізації депривованих підлітків : дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 : АПН України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2009. 464 с.
21. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості: *монографія*. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
22. Гошовський Я., Гошовська Д. Основні типологічні параметри феномену психічної депривації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. Випуск 1 (2016). С.218–228.
23. Гошовський Я. Ревіталізація психогенези депривованої особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2014. №2 (34). С.101–108.

24. Кікінеджи О.М., Кізь О.Б. Особливості гендерної соціалізації депривованого юнацтва : *навчальний посібник*. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2004. 176 с.
25. Ковалова І., Лозова О. Психологічні наслідки фрустрації в соціальних мережах: випадок українських студентів. *Український журнал психології*. 2019. Т. 7, № 1. С. 30–42.
26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
27. Кравчук С.Л. Статеві відмінності в особливостях фрустрації як психічного стану особистості. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук.праць*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. № 20 (44). С. 59–63.
28. Левченко К.Б., Трубавіна І.М., Цушко І.І. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посібник. Київ : ФОП «Купріянова», 2007. 240 с.
29. Ляльчук Г.Д. Аналіз соціально-психологічних чинників деструкції родинних зв'язків у сім'ях трудових мігрантів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць*. Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля. 2013. № 1 (30). С. 203–209.
30. Ляльчук Г.Д. Соціально-психологічні особливості спілкування підлітків з батьками в сім'ях трудових мігрантів. *Інсайт: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених*. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013а. Випуск 8. С. 158–163.
31. Ляльчук Г. Особливості сімейного виховання дітей трудових мігрантів. *Збірник наукових повідомлень регіональної науково-практичної конференції «Бог. Родина Україна»*. Івано-Франківськ: ФОП Богдан Кузів, 2012. С. 41–45.

32. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : *монографія*. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
33. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : [В 2 т.]. Київ : Форум, 2002. Т.1. 319 с.; Т.2. 335 с.
34. Мікаелі С. До питання інтеграції підлітків у нове соціокультурне середовище. *Шлях освіти*. 1998. № 4. С.24–26.
35. Мул С.А. Фрустрація як проблема психічного стану особистості. *Збірник наукових праць Державної Прикордонної Служби України*. Серія: Психологічні науки. 2019. №1 (12), С. 193–203.
36. Остополець І. Ю. Діагностика та психокорекція професійних фрустрацій вчителя. : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2003. 21 с.
37. Остополець І.Ю. До проблеми вивчення стану фрустрації у психологів в їх професійній діяльності. *Психологія. Збірник наукових праць*. Випуск 2(9), Частина 11. Київ, 2000. С. 287–292.
38. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії. *Соціологія: теорія, практика, маркетинг*. 2001. № 1. С. 5–26.
39. Попик Ю.В. Психологічні особливості прояву фрустраційної толерантності менеджерів освітніх організацій. *Психологічні перспективи*. 2008. Випуск II. С. 24–36.
40. Прахова С.А. Порівняльний аналіз етапів становлення теорії фрустрації: історична ретроспектива. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2015. Т. 20, № 3(37). С. 82–92.
41. Прахова С.А. Психологічна природа, зміст та структура феномену фрустрації. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. 2015. Т. 11. С. 207–216.

42. Прахова С.А. Роль індивідуально-типологічних та соціальнопсихологічних чинників у детермінації фрустраційних станів учнів різних вікових груп. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», 2016. Випуск № 32. С. 454–464.
43. Разиграєва Л. Психологічні особливості прояву фрустрації в депривованих підлітків. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень (10–11 травня 2011 р.)* / М-во освіти і науки України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Наук. т-во студентів і аспірантів. Луцьк, 2011. Т. 2. С. 221–222.
44. Сельє Г. Стресс без дистресса. Пер.з англ. Москва : Прогресс.1982. 125 с.
45. Семиченко В.А. Психологія особистості. Київ : Видавець Ешке О.М., 2001. 427 с.
46. Солодухова О.Г. Становлення особистості психолога у процесі професійної адаптації : *монографія*. Донецьк: Либідь, 2001. 175 с.
47. Стеценко А.І. Фрустрація особистості студента як проблема психологічної науки. *Гуманітарний корпус* : збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Випуск 30. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 112–114.
48. Стеценко А.І. Теоретична модель фрустраційних переживань у майбутніх психологів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. №1, Т.2. С. 163–168. DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.30>
49. Титаренко Т.М. Психологія життєвої кризи. Київ: Агропромвидав України, 2001. 348 с.
50. Фінів О. Психозахист і стресостійкість особистості: теоретико-емпіричний ракурс. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. Випуск 1 (2016). С.258–268.

51. Холодова О.О. Загальні й особливі прояви фрустрації. *Психологія: зб. наук. праць*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. Вип. 20. С. 88–94.
52. Холодова О.О. Психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих учителів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 18 с.
53. Шамне А.В., Прахова С.А. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика: монографія. Київ : НУБіП України, 2018. 278 с.
54. Чернобровкин В.Н., Чернобровкина В.А. Диагностика фрустрационных реакций педагогов. Київ : НПЦ Перспектива, 2000. 73 с.
55. Шмарова Н. Роль економічної депривації та фрустрації в соціогенезі потенційних мігрантів. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей*; [гол. ред. Я. Гошовський]. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С.176–181.
56. Яценко Т.С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнка. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 2. С. 11–23.
57. Barker R. The Effect of Frustration upon Cognitive Ability. *Character and Person*, 1938, 2, P.1832.
58. Barker R., Dembo T., Levin K. Frustration and Regression: An Experiment with Young Children. In: R. Barker, G. Kounin, H. Wrigth (edit). *Child Behavior*. New York, 1943. P. 6793.
59. Berkowitz L. *Agression: a Systematic Reintegration*. New York, 1962. 361 p.
60. Berkowitz L. Strategies of emotion regulation: the role of relationships and experience. *Cognitive and behavioral practice*. 2000. Vol. 7, no. 4. P. 446–447.

61. Brown J. and Farber L. Emotions Conceptualized as Intervening Variables with Suggestion *Forward a Theory of Frustration. Psych. Bull.*, 1951. V.48, P. 465–495.
62. Levin K. The concept of the “Separated Field” in the psychology of frustration. *Journal of philosophy, psychology and scientific methods*. 1936. Vol. 13, no. 5. P. 129–141.
63. Rosenzweig S. Adolescent Form supplement to the basic manual of the Rosenzweig Picture Frustration (P-F). Study. St. Louis, MO : Rana House, 1981.
64. Rosenzweig S. The frustration-aggression hypothesis. *Psychological review*. 1960. No. 67(4). P. 301–316.
65. Reeve J. *Understanding motivation and emotion*. 4th ed. Hoboken, NJ : Wiley, 2005. 556 p.
66. Ryan R.M., Deci E.L. *Self-Determination theory: basic psychological needs in motivation, development, and wellness* / ed. by R. M. Ryan, E. L. Deci. Guilford Press, 2017.